

NIKLAJ Patrícia Dominika

DOI: 10.15170/DIKE.2017.01.01.09

Joghallgató, demonstrátor

PTE ÁJK

Az 1868. évi népoktatási törvény egyházi iskolákkal kapcsolatos rendelkezéseinek végrehajtása Baranyában

The Implementation of the Public Education Act of 1868 in Connection with Ecclesiastic Schools in Baranya County

During the second half of the 19th century the modernization of education played a highlighted role in Hungarian and Austrian efforts, however many debates evolved about its character, so – although significant accomplishments were achieved – mostly it divided the public opinion, generating wide ecclesiastical and social movements. In my paper I introduced the civil conversion of the 19th century, in which the modernization of public education proposed, from the aspect of the churches, comparing the Austrian and Hungarian regulation. I examined on one side the churches' contest against laicization and the efforts to protect their impact, and on the other side the opinion of the social and governmental factors, using the primary sources of the Baranya County Archives of the Hungarian National Archives.

Keywords: *educational policy, state and church, secularization of church school*

1. Bevezetés

Tanulmányomban a 19. század második felének közoktatásügyi változásait az egyházak szemszögéből vizsgálom, a magyar és az osztrák területek közötti összehasonlító jogtörténeti igényvel, azonban a hangsúlyt az előbbire helyezve. A népoktatásra vonatkozó jogalkotási folyamatban meghatározó szerepet játszott a kétszer is vallás és közoktatásügyi miniszteri posztot betöltő *Eötvös József*. Gondolkodásmódjára hatással voltak a nyugati eszmék, melyeket elsődlegesen *Charles de Montalambert* gróffal folytatott levelezése során ismert meg. A francia politikushoz írt egyik levelében fogalmazta meg a következő sorokat, melyek egyben kutatásom mottójául is szolgálnak: „senki igazságosan nem vonhatja kétségbe azt sem, hogy a népnek nevelése s így oktatása is, minden egyház legszebb feladatai közé tartozik”. Láthatjuk, hogy *Eötvös* szándéka nem arra irányult, hogy a közoktatás területét az egyháztól elvonja, hanem célja a modernizáció volt, továbbá a hatékonyság növelése állami közreműködés bevonásával.

A következőkben röviden ismertetem a korszak közoktatásra vonatkozó szabályozását és *Eötvös* szerepét a folyamatban, a dualizmus koráról lévén szó az osztrák és a magyar fejlődést összehasonlítva, majd áttérek témám lényegi részére, a gyakorlati megvalósítás ismertetésére Baranyára vonatkozóan. Arra keresek választ, hogy a magyar Országgyűlés által 1868-ban

elfogadott népoktatási törvény végrehajtása hogyan alakult az elkövetkező évtizedekben, ehhez a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának iratanyagát vizsgálom, a Baranya vármegyei főispán bizalmas és általános irataival kezdve. Hozzátenném, hogy a témámra vonatkozó korabeli iratokat még korántsem dolgoztam fel teljes mértékben, így most csupán ízelítőt kívánok adni a 19 – 20 század fordulóján fennálló helyzetről, a felszínre kerülő problémákról és a megoldási tervekről. A levéltári kutatás eredményeinek megalapozására felhasználtam 19. századi magyar szakirodalmat, országgyűlési felszólalásokat, levelezéseket, ezekkel érzékeltetve a társadalmi, egyházi és kormányzati erők véleményét, illetve a korszak törekvéseinek hullámzását. Az országos irányok alakulásának megértéséhez lényeges a helyi viszonyok és igények felmérése és értelmezése, amelyet törekszem tanulmányomban bemutatni.

2. A népoktatási törvény közvetlen előzményei

Az 1868-as népoktatási törvény vizsgálatához szükséges közvetlen előzményeinek ismertetése, hiszen már húsz évvel korábban is napirendre került a közoktatás modernizálásának kérdése. A 19. század közepén a magyar államférfiak felismerték, hogy a nemzet jövője szempontjából a nép művelése igen fontos szereppel bír. A fennálló közoktatásügyi állapotok jellemzése során többször hivatkoztak a felvilágosult abszolutizmus oktatási rendszerére, amikor *Mária Terézia* és *II. József* a modernizáció jegyében állami oktatási rendszer megvalósítására törekedtek. Azonban az 1800-as évekre - a korábbi uralkodók kezdeményezései ellenére - *I. Ferenc* császár intézkedései nyomán az intézmények jelentős része katolikus fenntartással működött.¹ A 19. század közepéig tehát rövid megszakításokkal az egyházak, ezek között is elsősorban a római katolikus egyház befolyása érvényesült az oktatási intézmények felett. A laicizáció hatására azonban igény jelentkezett az iskolák államosítására, majd széleskörű politikai viták alakultak ki az oktatás egyházi, illetve állami jellegét illetően a liberális és a konzervatív, a világi és az egyházi erők között.

Az 1848-as modernizációs törekvések között meg kell említeni az 1848. évi XX. törvénycikket a vallás dolgában, amely megfogalmazta az iskolák állami finanszírozását, valamint az egyházi iskolák mindenki számára nyitottságát, vallásra tekintet nélkül. Ugyanebben az évben a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Eötvös József által kidolgozott oktatási törvénytervezetben elsősorban közös, felekezeti jellegtől mentes iskolák felállítását fogalmazták meg, ugyanakkor a felekezeteket nem zárták volna el attól, hogy saját iskolákat alapítsanak és fenntartsanak. Az ekkor meghatározott irányok végrehajtásának azonban a forradalom és szabadságharc leverése, majd az elkövetkező évek politikai válsága gátat vetett, így a törvénytervezetet sem fogadták el. A magyar törekvések mégis haladónak tekinthetők Ausztriához viszonyítva, hiszen ekkor az osztrákok részletes törvényt, illetve tervezetet nem dolgoztak ki a közoktatás kérdésében, figyelmüket a közép- és felsőoktatásra fordították.

Az osztrák és magyar fejlődés tekintetében közös pontot jelentett a *Ferenc József* császár és *IX. Pius* pápa között létrejött 1855. évi konkordátum. A sajátos nemzetközi szerződés jelentősége, hogy a római katolikus egyház pozícióját erősítette korábbi államegyházi státusza nyomán. Bár a konkordátum nem foglalkozott hosszan az iskolákkal, az ezeket érintő szakaszok hatása

¹ LEISCHING, Die römisch-katholische Kirche 11–13.

meghatározó volt a római katolikus egyház iskolák feletti felügyelete szempontjából, melyet a püspöki kar gyakorolt. A püspököket cenzúrajog illette meg a tankönyvek tekintetében.² A vallásoktatást kizárólag pap végezhetette, de a többi tanár is egyházi felügyelet alatt vállalhatta csak a hivatalát, amely egyházi kötelezettségekkel járt. Tehát a tanárok felett minden iskolában a katolikus egyház gyakorolta a főfelügyeletet, nem csak a vallást oktatók felett. Ez csak részben volt újdonság, hiszen az iskolák és a katolikus egyház közötti - már *I. Ferenc* óta ténylegesen fennálló - szoros kapcsolatot törvényesen elismerték, de nem ezzel a rendelkezéssel hozták létre.³

A sajátos nemzetközi szerződés hatálya az egész *Habsburg* Birodalomra kiterjedt, bár a magyar jogtörténetírás kifejezetten csak osztrák konkordátumnak tekinti.⁴ Iskolarendszere egyike volt a fő kritikáknak, a konkordátum ellenzői az úgynevezett Konkordátum-iskolákat negatív színben tüntették fel, majd a következő évtizedekben lépéseket tettek felbontására.

3. Az Osztrák-Magyar Monarchia népoktatási törvényei

3. 1. Az osztrák megoldás (1868-1869)

Az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttével ismét napirendre került osztrák és magyar oldalon is a népoktatás korszerűsítésének kérdése. A konkordátum felbontására, illetve az állam és az egyház viszonyának rendezésére az osztrák képviselők részéről több megoldási javaslat is érkezett, végül 1868-ban az *Eduard Herbst* által kidolgozott ún. májusi törvényeket (*Maigesetze*) fogadták el, amelyek közül egy kifejezetten a felekezetek és az oktatás kapcsolatáról rendelkezett. Az oktatási és nevelési ügyeket az állam legfőbb irányítása és felügyelete alá vonta, melyről az erre a célra létrehozott szervein, illetve az oktatásügyi minisztériumon keresztül volt köteles gondoskodni.

1869-ben adta ki a birodalmi népiskolai törvényt a fentiek részletezése és megerősítése érdekében az osztrák kultuszminiszter, *Leopold Hasner*. Célja felekezeti szempontból semleges, közös iskolák felállítása volt, ugyanakkor a vallásos nevelés szerepét is hangsúlyozták. A törvény felekezettől független iskolákat alakított ki, állami fenntartással. A tantervet a kultuszminiszter határozta meg a májusi törvények által már felállított iskolatanácsokkal egyetértésben. A vallásoktatás kötelező volt, tananyagáról az egyházi hatóságok döntöttek. Bár az iskolák felett az állami főfelügyelet érvényesült, sok helyen jelentős maradt az egyházi befolyás.⁵

3. 2. A magyar megoldás (1868)

A kiegyezés után ismét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére kerülő *Eötvös József* szintén napirendre tűzte a népoktatási törvény tárgyalását. Az osztrák és a magyar politikusok hatással voltak egymás gondolkodására, ugyanakkor alapvetően eltérően rendezték a felekezetek és az oktatás kapcsolatát. Míg az osztrákok az állami iskolákat részesítették előnyben, a magyar képviselők ekkor már nem a közös iskolákat kívánták egységesen megvalósítani, hanem a felekezeti

² BALTL – KOCHER, *Österreichische Rechtsgeschichte* 232.

³ VOCELKA, *Verfassung oder Konkordat* 29.

⁴ CSIZMADIA, *Rechtliche Beziehungen* 68.

⁵ LEISCHING, *Die römisch-katholische Kirche* 50.

iskolák megtartása mellett kiegészítő jelleggel írták elő a közös iskolák létrehozását állami költségen ott, ahol nem voltak egyházi iskolák.

Eötvös kiemelte az egyház érdemét az elmúlt évszázadokban a művelődés terjesztése kapcsán, ennek ellenére azonban úgy gondolta, hogy az nem képes egyedül ellátni a feladatot és az oktatás színvonalának emeléséhez és fenntartásához szükséges az állami szerepvállalás: „Ott, ahol a szülők vagy az egyház a gyermekek oktatásáról nem gondoskodik, az állam vállalja magára e szent kötelességet. (...) A törvény nem csak a létező felekezeti iskolákat ismeri el, hanem minden hitfelekezeten teljes szabadságot ad új népoktatási intézetek felállítására is; a törvény a községek által közös iskolák felállítását csak ott rendeli el, hol a felekezetek a népoktatás terén feladatuknak eleget nem tesznek, azaz hol a célszerűségnek megfelelő felekezeti iskolák nem léteznek.”⁶

A népiskolai közoktatás tárgyában elfogadott 1868. évi XXXVIII. törvény ennek megfelelően megadta a felekezetek számára a az iskolaalapítás és fenntartás szabadságát, ennek gyakorlását azonban feltételekhez kötötték, melyeket a törvény tételesen előírt. Ilyen feltételek voltak a közegészségügyi és biztonsági szabályoknak való megfelelés, a fiúk és lányok elkülönített oktatása, a tanító által tanított gyermekek maximális számának a meghatározása.

A törvény alapján lehetőség volt már fennálló iskolákat közössé alakítani. Így közösségi iskolává minősítették azokat a felekezeti iskolákat, amelyeket községi vagyomból tartanak fenn, de a község számára meghagyták a lehetőséget, hogy továbbra is támogassa a felekezeti iskolákat; azonban ha így tesz, akkor a felekezetek között igazságosan kell megosztania a hozzájárulást. Lehetővé tették a felekezetek számára is, hogy ha ugyan fenntartható volna a felekezeti iskola, de a község különböző felekezetei úgy döntenek, hogy közösen tartanak fenn iskolát, akkor igénybe vehetnek erre állami támogatást és létrehozhatnak közös iskolát, illetve állami közös iskolává alakíthatnak meglévő felekezeti iskolát. Emellett tartalmazott rendelkezést a törvény, ha a meglévő felekezeti iskola szempontjából más vallású gyermekek száma a községben a 30-at eléri és a szülők tiltakoznak a felekezeti iskola ellen, a község köteles közös iskolát felállítani; azonban, ha számuk nem haladja meg a 30-at, akkor a gyermekek kötelesek a fennálló felekezeti iskolát látogatni.

A fent említett törvényi feltételek korántsem érvényesültek mindenütt, így különösen gyakori volt a tanító által tanítható gyermekek számának meghaladása és jellemző volt az osztályok túltömöttsége. Többen kifejezték aggályaikat a közös iskolák felállítása végrehajtásának nehézségei kapcsán, ugyanis a törvény nem fogalmazott meg felállításukra határidőt, elmulasztása esetére szankciót.⁷ Bár a törvény lehetőséget adott a közoktatásügyi miniszternek állami iskolák felállítására, az elkövetkező években a közoktatás kérdése háttérbe szorult, az iskolák korszerűsítésével kapcsolatban nem történt jelentős előrelépés. Az egyház ragaszkodott a felekezeti iskolákhoz még azok rossz viszonyok közötti fennállása esetén is.

4. A 1868. évi népoktatási törvény hatása Baranyában

A következőkben a népoktatási törvény végrehajtása kapcsán elsősorban továbbra is a felekezeti, illetve közös iskolák tekintetében elemzem az intézkedéseket, így nem térek ki a törvény egyéb

⁶ Idézi: FELKAI, Eötvös József válogatott pedagógiai művei 207-223.

⁷ FELKAI, Neveléstörténeti dolgozatok 111-112.

rendelkezéseinek hatására. *Salamon József* kir. másodtanfelügyelő 1874-es jelentése alapján már érzékelhető, hogy miért is kell különbséget tennünk a végrehajtás kapcsán a községi és a felekezeti iskolák között, hiszen más iskolai hatósági rend állt az intézmények mögött.⁸

Az 1868-1880-as évek közötti időszakban alapított állami iskolák száma elenyésző volt országosan is (217), Baranyában egyet sem alapítottak. 1881 és 1907 között már 5 állami iskolával rendelkezett a megye, az országban eddigre alapított 1939 iskolához képest ez azonban rendkívül alacsony volt továbbra is.⁹ A legtöbb állami iskola Erdélyben és a Felvidéken jött létre, ezek alapján is látható az a törekvés, hogy az iskolákat a nemzetiségek magyarosítására kívánták fordítani. A népiskolák felekezeti megoszlása a következőképpen alakult 1898-ban: római katolikus 5445, görög katolikus 2080, protestáns 3548, görög keleti 1770, izraelita 517.¹⁰

Wlassics Gyula kultuszminiszter 30 évvel a közoktatási törvény elfogadása után elérkezettnek látta az időt az iskolák állapotának felmérésére a szervezés előkészítéséhez. Baranya vármegye főispánjához, báró *Fejérváry Imréhez* 1898. január 26-án írt levelében hangsúlyozta, hogy „csak oly helyeken szervezzük az állami népiskolát, a hol arra állami és kulturai szempontból valóban szükség van, és a hol a helyi viszonyok bizton remélni engedik, hogy az állami iskola életképes és virágzó leend.”¹¹

Az iskolák létrehozását elsődlegesen a magyar nyelv oktatására és magyarosítási célokra kívánták használni, így kialakításuknál is nemzetiségi szempontokat vettek figyelembe. A görögkeleti, görög-katolikus és több evangélikus iskola a nemzetiségek számára nyújtott védelmet identitásuk megőrzésére.¹² Emellett a miniszter beszámolót várt azokról a településekről, ahol a felekezetek mint iskolafenntartók nem képesek megfelelő népoktatást biztosítani. *Wlassics* kimutatást kért a felállítandó iskolákról, majd részletezte a hozzájárulást, amelyet azoktól a községektől várt, amelyek igényt tartanak állami iskolákra. A költségek között szerepelt az iskola elhelyezése (épület, telek), karbantartása (fűtése, tisztítása), a tanítók és a hitoktatás díjazása.

A miniszter levelének utolsó bekezdése különösen fontos a felekezeti oktatás szempontjából, amelyben ígéretet tett a felekezeti arányok figyelembe vételére, amennyiben egy felekezeti iskola az állami iskolához csatlakozna: „*Oly esetekben, midőn valamely hitfelekezeti népiskola – az illetékes egyházi főhatóság beleegyezésével – szintén csatlakozik az állami iskolához, kijelentem, hogy ily esetekben az állami iskolához mindig az illető község lakosságának hitfelekezeti arányában lesznek az állami tanítók kinevezve; sőt, ha az illető hitközség kívánja, az állami tanítónak meg lesz engedve, hogy a hitközségtől nyerendő külön díjazásért helyben és a tanórákon kívül kántori teendőket is elláthatja.*”¹³ Ebben is megnyilvánult a kompromisszumkészség a felekezetek irányába annak érdekében, hogy a népoktatást felvirágoztassák. A felmérést a főispán felszólítására az alispán és a tanfelügyelőség, illetve a pécsi polgármester végezte. *Majorossy* pécsi polgármester 1898. február 20-án kelt levelében beszámolt arról, hogy a város lakosságának rohamos növekedése miatt az iskolák jelentősen túlterheltek, egy osztályba 80-100 gyerek jut, emellett a város anyagi helyzete több körülményből

⁸ LAKI, A Pécsváradi járás iskoláinak helyzete 374.

⁹ SZITA, A dualizmuskori iskolaállamosítási törekvések 446-447.

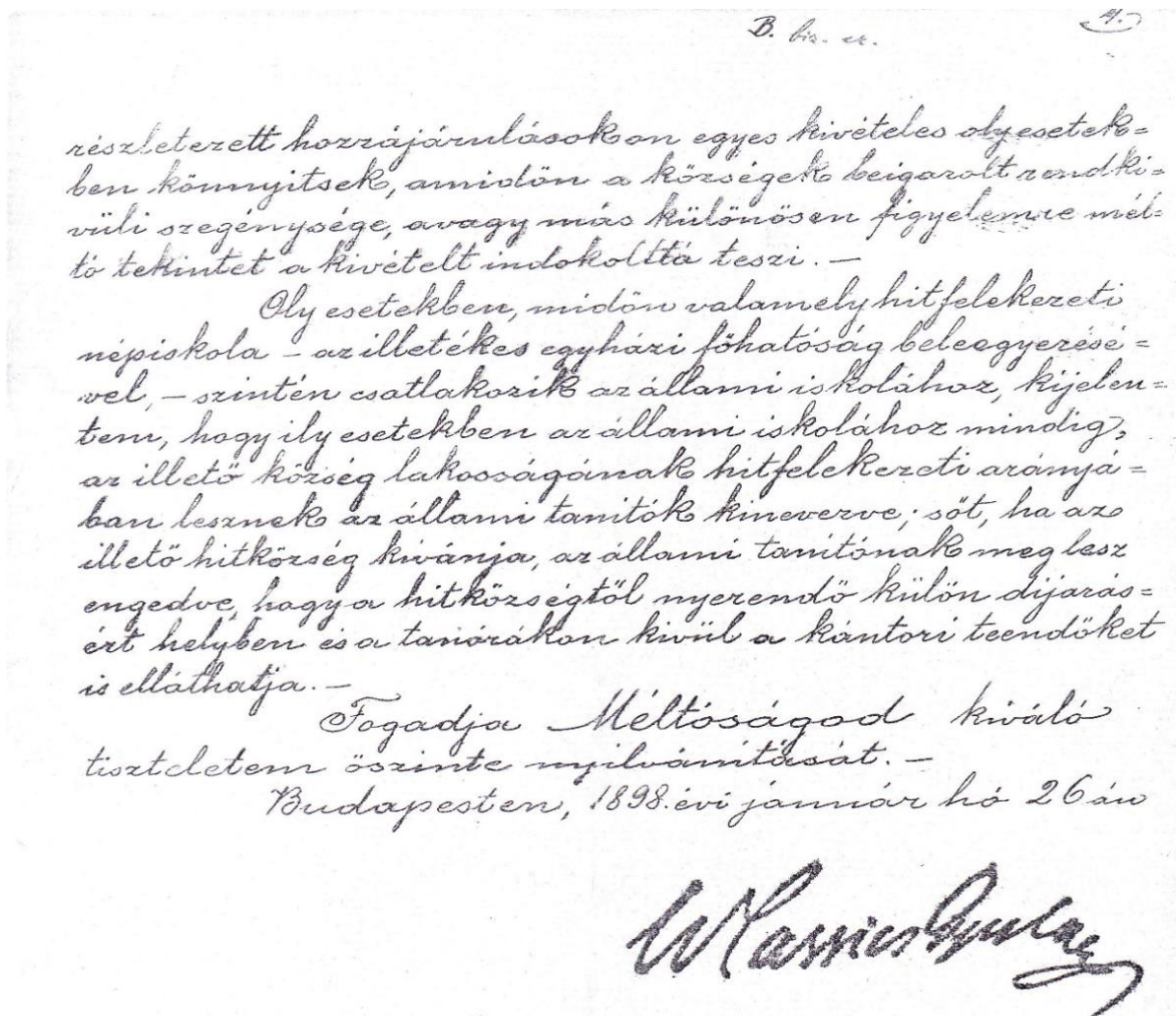
¹⁰ MÉSZÁROS, A katolikus iskola ezeréves története 209.

¹¹ BML MNL Főisp. biz. ir. 290/1898, 1/1898. Vkm.

¹² FELKAI, Neveléstörténeti dolgozatok 113.

¹³ BML MNL Főisp. biz. ir. 290/1898, 1/1898. Vkm.

adódóan leromlott és új iskolák felállítását nem engedheti meg magának. A város a levélben leírtak alapján már többször jelezte a fennálló helyzetet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felé segélyt kérve, de a polgármestert idézve „*ebbéli kérelme, az 1868. évi XXXVIII. tc világos rendelkezése dacára is mindég mereven el lett utasítva, pedig segély nélkül sem továbbiakat építeni, sem a tanítók fizetését rendezni, illetve korpótléknak szükségét fedezni nem bírjuk*”. Az állami iskolák felállítását magyar nemzeti szempontból – amire pedig nagy hangsúlyt fektettek a felmérések és a végrehajtás során – indokoltnak vélte a pécsi polgármester, hiszen a Pécssett jelentős számú német és horvát lakosság gyermekeinek magyar nyelvű tanítása ehhez nagyban hozzájárult.¹⁴

1. ábra: Wlassics Gyula levelének utolsó oldala (forrás: a szerző gyűjtése)

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a felmérés elkészítésére 2 hónap határidőt adott. Ennyi idő alatt nem sikerült elvégezni a munkát, így az elkövetkező hónapokban folyamatos

¹⁴ MNL BML Főisp. biz. ir. 290/1898, 1/1898. Vkm.

sürgetések érkeztek a minisztérium részéről (április 1., 22.) a főispánhoz, majd a főispántól (május 7., 15., 18.) a tanfelügyelőhöz és az alispánhoz.

A tanfelügyelő beszámolójában a polgármesterhez hasonlóan problémaként említette az iskolák túlzásfoltóságát, emellett a tanárok alacsony fizetését. Szintén hozzátette, hogy a város segítség nélkül nem rendelkezik elegendő forrással a megfelelő színvonalú iskolák felállításához és fenntartásához.¹⁵ Ezt követően megérkezett az alispán részletes tájékoztatása a községek helyzetéről (1. táblázat). Ez alapján láthatjuk, hogy jelentős volt azoknak a községeknek a száma, ahol az állami iskola felállítását ellenezték. Ezzel szemben a már ismertetett pécsi állapotok miatt a pécsi járás területén támogatták a községek az állami iskola felállítását, ehhez hozzájárulni viszont nem tudtak. Több község kifejezte hozzájárulási szándékát is a felállítandó iskolákhoz, ezek mértéke változó volt, így pl. Oroszló iskolaépületét, Püspöklak a dologi kiadások fedezését, Dencsháza telket ajánlottak fel. A felmérés szólt olyan községekről, pl. Magyar-Bóly, Német-Márok, Kocska, Lipova, ahol az alispán álláspontja szerint „állami népiskola felállítása égető közszükséget képez”, de szegénységük miatt nem vállalnak semmilyen áldozatot. Ez utóbbi községekben az „égető közszükség” többnyire többségi a nemzetiségi lakosság magyarosítását jelentette, többségi német, szerb, illetve horvát lakosságú falvakról lévén szó.

A település neve	Hozzájárulás
Drávaszentmárton, Ipacsfa, Barátúr, Marócz, Mekényes, Ráczkozár, Szárász, Tófü, Nagy-Hajnás, Vázsnok, Köblény, Gödre, Szent-György, Talé, Szágy, Gyümölcsény, Kán, Godisa, Bisztricza, Tormás, Monostor, Kácsfalu, Lipse, Virágos, Herczeg-Szent-Márton, Lócs, Szent István, Dárda, Laskafalu, Kis Dárda, Ivándárda, Baranyavár, Kátoly, Szür, Óbánya, Olasz, Ófalu, Menzik, Nyugat-Szent-Erzsébet, Czinderi-Bogád, Sumony, Hernádfa, Rónádfa	Ellenzi az állami iskola felállítását.
teljes Pécsi járás, emellett: Bisse, Csarnota, Magyar-Bóly, Német-Márok, Kocska, Lipova	Örülne állami iskola felállításának, de nem tud hozzájárulni.
Lancsuk, Babarcz, Oroszló, Korpár	Iskolaépületet ajánl.
Almerpalkonya, Jakabfalu, Besencze, Hídvég, Czun, Kásád, Egyházbér, Rodolya	Telket, dologi kiadások fedezését, építőanyagot, egyéb hozzájárulást ajánl.
Püspöklak, Nádasd, Pusztafalu, Kéménd, Szederkény, Hidor, Nyomja, Maráza, Monyorósd, Hidas, Geresd, Fazekas-Boda, Komló, Orfű, Pölöske, Jánosi, Szopók, Szalatnak, Nagyágh, Tekeres, Okorvölgy, Rákos, Bános	A dologi kiadások fedezését, egyéb hozzájárulást ajánl.
Eügenfalu, Kis-Kőszeg, Dencsháza	A dologi kiadások fedezését, telket ajánl.

1. táblázat: Alispáni kimutatás a községi hozzájárulásokról (forrás: a szerző összeállítása).

¹⁵ MNL BML Főisp. biz. ir. 290/1898, 1536/1898. Bvm. kir. tanfelügy.

Az adatok ismertetését követően az alispán javaslatot tett arra, hogy magyarosítási szempontok és a községek áldozatkészségét figyelembe véve mely településeken véli célszerűnek állami elemi népiskola felállítását, ezek egy csoportját 1899-re, másik részét 1900-ra ütemezve.¹⁶ Miután a főispán felküldte a kért kimutatásokat, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kevésbé biztató válasz érkezett, amely jól tükrözi a korabeli helyzetet abból a szempontból, hogy érezték a cselekvés szükségességét, viszont a feltételek nem voltak mindenütt megfelelőek a megvalósításhoz. A miniszter a következőképpen fogalmazott: „*Teljesen osztozom Méltóságod azon nézetében, mely szerint a bölcs kormányzata alatt álló vármegyének nemzetiségi viszonyai és népiskoláinak elhanyagolt állapota szükségessé és kívánatosá teszi e vármegyében mentül több állami elemi iskola létesítését. Azonban tekintettel az ország minden részében megnyilatkozó és elodázhatatlan népoktatási szükségletekre a Méltóságod által felterjesztett kimutatásban felsorolt községek közül ez idő szerint csupán Babarcz, Kássád, Kéménd, Lancsuk, Lipova, Magyar-Bóly, Nádasd, Püspöklak, Szederkény, Denesháza községeket tartom oly helyeknek, a hol az állami elemi iskola szervezése első sorban szükséges (...).*” Míg a megye konkrét tervvel állt elő, addig a minisztérium csupán tájékozódás szempontjából kérte fel az adatokat. A felterjesztett 127 községi iskolaállamosítási kérelem közül a miniszter csupán tíz esetben tartotta megvalósíthatónak, választását azonban nem indokolta, de községek felmérései alapján lehet következtetést levonni (2. táblázat). A legtöbb esetben nemzetiségi indokok álltak a háttérben, illetve a község hozzájárulásának mértéke vagy jellege. Ezekkel a településekkel kapcsolatban a miniszter felkérte a főispánt, hogy utasítsa a tanfelügyelőt a kijelölt községekkel a tárgyalások megkezdésére. A pécsi helyzetre tekintettel új elemi iskola felállítását állami támogatással nem helyezte kilátásba, a megoldást a város anyagi erejének fokozatos igénybevételében látta, egyúttal erre fel is szólította az illetékeseket.¹⁷

A település neve	Indokolás
Babarcz, Kássád	horvát lakosság többségben, iskolaépületet ajánlott
Kéménd	német nemzetiség többségben, iskolatelket és vagyoni hozzájárulást ajánlott
Lancsuk	szerb, német lakosság túlsúlya, iskolaépületet ajánlott
Lipova	német és szerb többség, szegény lakosság
Magyar-Bóly	szerb és német nemzetiségű, három rossz állapotú iskolából egy állami iskola szervezését ajánlotta
Nádasd	vagyoni hozzájárulást ajánlott
Püspöklak	iskolatelket és vagyoni hozzájárulást ajánlott
Szederkény	iskolaalapját és a tanító fizetését ajánlotta
Dencsháza	iskolatelket és a tanító fizetését ajánlotta

2. táblázat: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által támogatott települések (forrás: a szerző összeállítása)

¹⁶ MNL BML Főisp. biz. ir. 290/1898, 10641/1898. sz. Bvm. alisp.

¹⁷ MNL BML Főisp. biz. ir. 290/1898, 35114/1898 Vkm.

Bár *Wlassics* kultuszminiszter előrevetítette a szükséges iskoláknak már 1899-ben való felállíthatóságát, ez nem valósult meg, ahogyan a kért tárgyalások sem vezettek eredményre. A felmérések 1906-ban folytatódtak. Az 1906-os munkálatokat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelkezése alapján az alispánból, a tanfelügyelőből, járási főszolgabírókból, illetve érintett egyházi és világi személyekből álló bizottság végezte. A minisztérium – elkerülendő a korábbi tömeges jelentkezést a községek részéről – kikötötte, hogy mely esetekben nem vár javaslatot állami iskola felállítására. Ezek között szerepelt, ha az egyház ellenállására kell számtani az iskola államosítása esetén; a felekezeti iskola törvényes követelményeknek megfelel; a magyar nyelv tanítása eredményes; az iskola mérete olyan, hogy a mindennapi iskolások elhelyezhető; a hazafias nevelés biztosítva van; kevés a mindennapi iskolára kötelezett, de gyenge felekezeti iskola fennáll. A miniszter megadott további szempontokat is, melyekre tekintettel kellett lenni, így a nyelvi és nemzetiségi mellett a felekezeti megoszlás is figyelmet kapott a tanköteles gyermekek körében.

A felmérések során igyekeztek tekintettel lenni a felekezetekre, akik – különösen értelemszerűen a legjelentősebb pozícióval bíró római katolikus egyház – óvatosan álltak az államosításhoz és amennyire körülményeik engedték, törekedtek inkább elkerülni azt. Az elővigyázatosság nyilvánult meg a tanfelügyelőhöz intézett figyelmeztetésben, mely szerint a felekezeti iskolák érintetlenül hagyása vagy az illetékes egyházmegyei főhatóság előzetes hozzájárulása mellett kell a tárgyalásokat lefolytatni. A munkálatok során tehát igyekeztek nem csak országos, de helyi szinten is tekintettel lenni a felekezetekre. Ezt támasztja alá több járási főszolgabíró beszámolója is. Így például a Mohácsi Járás főszolgabírója reménytelen hangvételben számolt be a felekezetekkel való tárgyalásról: „a már meglévő rk. hitfelekezeti iskolák állami kezelésbe vételéhez az illetékes egyházmegyei főhatóság hozzájárulása nem remélhető: a szükséges tárgyalásoknak (...) megindítását mellőztem.” A Szentlőrinci Járás hasonlóképpen vélekedett: „Bükkösdön állami iskola felállítását célzó tervezetet nem tartom elfogadhatónak, mert ámbár tanterme 102 tanköteles gyermek befogadására nem, hanem csak 55 befogadására alkalmas, mégis, miután felekezeti (rk.) jellegű, ki van zárva, hogy a felekezet beleegyezését adja az államosításhoz.” Ezen kívül a főszolgabíró hozzátette azt is, hogy nyelvi szempontból is sürgősen tartja az államosítást, hiszen bár a lakosság 2/3-a német, ők is beszélik a magyar nyelvet.

A Baranyavári Járás főszolgabírója egy olyan jelenséget is említ - nevezetesen a felekezeten kívüliséget - Várdaróccal kapcsolatban, amely a századfordulón már nem volt elhanyagolható: „Várdaróc községben (...) már számos a felekezet nélküli család, de ezek gyermekei az iskolából kizárva nincsenek, s azt látogatják is rendszeren, az iskola megfelelő, s kellő tanerővel rendelkezik.” A felekezeten kívüliek száma nőtt, és a főszolgabíró jelentése alapján számukra nem jelentett akadályt a felekezeti iskola látogatása. E település esetében az evangélikus felekezet iskolájáról volt szó, amely nem szándékozott átengedni iskoláját az állam részére. Egy másik község esetében szintén megfogalmazott a főszolgabíró egy egyébként máshol is jellemző tényezőt, a szülők tiltakozását az állami iskolákkal szemben: „Albertfalu községben (...) a hitfelekezet iskoláját semmi szín alatt át nem adja – sőt, az is bizonyos, hogy ha az állam mégis állítana fel állami iskolát, a szülők nem fogják gyermekeiket az állami iskolába járatni.”

A Hegyháti és a Pécsváradi Járás főszolgabírója arról biztosította a főispánt, hogy járásukban több község felekezeti iskolája megfelelően működik és a többi községben állami elemi népiskola felállítását inkább nemzetiségi, mint felekezeti szempontokkal indokolták.

A Pécsi és Siklói Járás ezzel ellentétben több helyen gyenge római katolikus, illetve görögkeleti felekezeti iskolákról számolt be, amelyek kevés sikert érnek el többek között a magyar nyelv oktatásában is a jelentős számú horvát lakosság körében.¹⁸

A jelentéseket összegyűjtve és véleményét hozzáfűzve az alispán továbbította a főispánnak. A következőkben ismét lelassultak a munkálatok. Az 1908-as állapotok alapján állami iskola alapítása vagy államosítási eljárás a közigazgatási bizottság előtt nem volt folyamatban, és mindössze 5 helyen állt már fenn, így Goricza, Komló, Kákics, Nagykozár és Oszró községekben.

5. Következtetések

Az osztrák és a magyar fejlődés tekintetében a közoktatás modernizációjával kapcsolatban a lényegi eltérést az jelentette, hogy míg Ausztriában elsősorban közös, állami iskolák felállítását rendelték el 1868 után, addig Magyarországon a nemzetiségi körülményekre is tekintettel az 1868-as népoktatási törvény a felekezeti iskolák meghagyása mellett kiegészítő jelleggel írta elő a közös iskolák létrehozását. Ennek megfelelően a felekezeti iskolák jelentős számban fennmaradtak. Ugyanakkor ezek sokszor alacsony színvonalon működtek, így szükségesnek bizonyult állami elemi népiskolák felállítása, melyeket elsősorban magyarosítási célok vezéreltek. A közös állami iskola felállítására irányuló lépéseket Baranyában az 1898-as évvel kezdődően dokumentáltak. A vizsgált iratok alapján megállapítható, hogy az iskolák államosítása, illetve állami iskolák felállítása során elsősorban magyarosítási szempontokat vettek figyelembe, így a legtöbb előrelépés nemzetiségek lakta területeken történt, ahol a lakosság ilyen összetétele párosult az iskola teljes hiányával vagy a fennálló felekezeti iskola gyenge minőségével, valamint a felekezet együttműködésre való hajlandóságával. Baranyában jelentős volt a német, horvát, szerb lakosság, ezzel együtt is azonban kevés állami iskola felállítására került sor a 19 – 20. század fordulóján. Ennek oka részben az is, hogy a felekezeti iskolák nyelvi és nemzetiségi különbségekre tekintet nélkül adták meg híveiknek a vallásos nevelést és az alapvető oktatást. Ez azonban nem minden esetben bizonyult elégségesnek, továbbá a nemzetiségpolitikával sem feltétlenül találkozott. A levéltári iratok alapján tudjuk, hogy a szervezési munkálatok több-kevesebb sikerrel a 20. század kezdetén folytatódtak, a jövőben szeretném feltárni ezek alapján a folyamat további lépéseit.

Felhasznált irodalom

- BALTL, Hermann – KOCHER, Gernot: Österreichische Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Graz 2008
- CSIZMADIA Andor: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944. Budapest 1971
- FELKAI László: Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Budapest 1957
- FELKAI László: Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus koráról. Budapest 1983

¹⁸ MNL BML Főisp. ált. ir. 14/1907, Főszolgabírói jelentések

- LAKI János: A Pécsváradi Járás iskoláinak helyzete 1874-ben Salamon József kir. másodtanfelügyelő jelentése alapján. In: Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Pécs 1979
- LEISCHING, Peter: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. In: WANDRUSZKA, Adam, URBANITSCH, Peter (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV: Die Konfessionen. Wien 1985
- MÉSZÁROS István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Budapest 2000
- SZITA László: A dualizmuskori iskolaállamosítási törekvések nemzetiségpolitikai vonatkozásai Baranyában. In: Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Pécs 1981
- VOCELKA, Karl: Verfassung oder Konkordat. Wien 1978